

*Александар Гајић**

Институт за европске студије, Београд

ПРЕИСПИТИВАЊЕ ХАНТИНГТОНА: ТЕОРИЈА О СУКОБУ ЦИВИЛИЗАЦИЈА И МУЛТИПОЛАРИЗАЦИЈА СВЕТА

Сажетак

У раду се преиспитује Хантингтонов модел за разумевање конфликта у савременим међународним односима по коме су културно-религијски идентитети народа примарни узроци њихових међусобних сукобљавања. Полазећи од основних елемената његове парадигме о сукобу цивилизација, попут појма цивилизација и њихове типологије, појма сукоба, њихових врста и узрока којима је посвећен први део рада, у средишњем делу рада се даје пресек критичких осврта на Хантингтонов модел сукоба цивилизација од начелних критика до оних појединачних. Након тога се – а имајући у виду савремена међународна дешавања и процесе у временима „новог хладног рата” – синтетичко аналитичким методом покушава утврдити да ли је у којој мери Хантингтон био у праву, односно колико је био тачан његов модел за разумевање сукоба, а колико није. Завршни део рада посвећен је разумевању савремених међуцивизацијских односа управо у односу на Хантингтонове предикције.

Кључне речи: Хантингтон, цивилизације, сукоб, сарадња, „нови хладни рат”.

* sasa95gajic@gmail.com

УВОД

Основна теза теорије Семјуела Хантингтона о сукобу цивилизација опште је позната: у постхладноратовском свету, културно-религијски идентитети народа ће бити примарни узроци њихових међусобних сукобљавања. На основу ње Хантингтон је изградио модел за разумевања конфликта у наступајућем времену свестан да се тако, као и у случају других парадигми, сложена међународно-политичка стварност ставља у нови, поједностављујући, и, истовремено, уопштавајући оквир. Сматрајући државоцентричну, блоковско-хладноратовску парадигму у којој се државе међусобно односе руковођене како националним интересом тако и модерним идеолошким пројектима мање ваљаном од нове, оне коју је покушао да уобличи, Хантингтон је веровао да „она излаже релативно једноставну мапу за разумевање онога што се дешава у свету на крају двадесетог века.” (Хантингтон 1998, 38) Такође, Хантингтон је био свестан релативности, то јест временске ограничености сопствене парадигме: „Хладноратовски модел светске политике био је користан и релевантан четрдесетих година, али застарео у касним осамдесетим и сличну судбину доживљава и цивилизацијска парадигма (...) Парадигме, такође, генеришу предвиђање и одлучан тест ваљаности и корисности парадигме је степен у коме се показује добијена из ње тачнија од оних добијених из алтернативних парадигми.” (Хантингтон 1998, 39).

Критикована и оспоравана од првог дана (Хантингтон ју је објавио у часопису „Форин Аферс” 1993. године (Huntington, 1994, 22-49) као одговор на Фукујамину тезу о „крају историје” (види: Фукујата 2002), да би је 1996. године проширио до обима књиге), теза о цивилизацијама и њиховом сукобљавању привукла је огромну пажњу. Распрострањена су мишљења како је она постала толико значајна не зато што су њени аргументи били исправни, већ зато што је ухватила „дух времена” са краја Хладног рата када је практично цео свет пролазио кроз нове неизвесности које је доносио глобализацијски полет, будући подједнако наде и страхове које стари модели за разумевање међународних односа нису умели на задовољавајући начин да објасне.

Данас, у временима убрзане трансформације међународног поретка из униполарног, западноцентричног, у мултицентрични, са више полова моћи који теже да створе нову међусобну равнотежу,

потребно је поново преиспитати домете Хантингтонове парадигме од пре пар деценија. Увиђајући њене „поготке” и „промашаје”, пожељно је покушати утврдити да ли, како и на који начин она још увек може бити корисна за разумевање актуелних процеса и њихових исхода, будући да нова, адекватнија парадигма за разумевање токова савремених међународних односа још увек није формулисана. Наиме, велика већина (нарочито незападних) покушаја изградњи алтернативних парадигми за разумевање преобликовања међународних односа, пре свега она Дугинова (Дугин, 2015) такође се ослања на концепт цивилизација кога је, у овом смислу, иницирао Хантингтон.

ОСНОВЕ ХАНТИНГТОНОВЕ ПАРАДИГМЕ

Сам термин „сукоб цивилизација” (*clash of civilizations*) није изворно Хантингтонов. Раније су га, у различитим контекстима, користили књижевник Албер Ками и новинар Џирилал Џаин (Elst 2001), модификујући синтагму „сукоб култура” из „Бел епок” фазе колонијалне ере. Сматра се да га је Хантингтон усвојио од свог ментора и пријатеља, историчара и оријенталисте Бернарда Луиса, који је септембра 1990 за часопис „The Atlantic Monthly” публиковао текст „Корени муслиманског беса” (Lewis 1990) у коме се синтагма (у једном од подналова) помиње.

Хантинтон је, међутим, на основу ове синтагме изградио читаву нову парадигму. Верујући да је време сукоба између (западних) идеологија једном за свагда завршено са крајем осамдесетих година прошлог века, он је сматрао да се светска политика враћа у свој нормални, редовни колосек – онај у коме доминирају надметања и сукобљавања различитих цивилизација услед њихових различитих вредносних оквира. Премда националне државе, као основне јединице међународног система, и даље остају главни субјекти међународних односа – њихова понашања и тежње све више ће бити условљене културним преференцама, међусобним сличностима и разликама. Због тога ће и главни видови њиховог надметања бити они дуж културних линија, будући да је култура и деобна и уједињујућа снага: управо зато ће вредносно опредељење бити главни извор претварања културних конфликта у политичке, међудржавне и међуетничке. „У овом новом свету, најважнији и најопаснији сукоби неће бити између друштвених класа, богатих и сиромашних или

других економски одређених група, него између људи који припадају различитим културним ентитетима.” (Хантингтон 1998, 28).

Цивилизацијско сукобљавање, према Хантингтону, има шест узрока: 1) услед међусобне диференцираности због разлика у историји, језику, култури, традицији, и, као најважније, религији. Све ове разлике су настајале вековима, од времена зачетка сваке од цивилизација, и немогуће је очекивати њихово нагло ишчезнуће 2) услед „смањивања света”, то јест интеракције услед појачане међусобне комуникација којом се, кроз уочавање разлика и сличности, појачава свест о сопственој цивилизацијској припадности 3) услед модернизацијских процеса, када долази до крупних друштвених промена које људе отуђују од ранијег локалног идентитета и начина живота. Како је религија примарни начин превазилажења отуђења и шока од наглог друштвеног преображаја, она пружа основу за поновно проналажење идентитета 4) услед нарастања цивилизацијске свести незападних друштава које теже повратку коренима. Отпор западној доминацији појачава тежње припадника незападних друштава да своја друштва устроје на западним начинима, у складу са сопственим цивилизацијским наслеђем 5) услед чињенице да су културне особине и разликовања слабо променљиве те их је стога теже искоренити или ставити по страни од политичких и економских питања 6) услед пораста економског регионализма који појачава цивилизацијску свест.

Све видове цивилизацијских сукоба Хантингтон дели у три категорије: 1) конфликте између сржних, доминантних држава различитих цивилизација; 2) сукобе дуж „линија раседа” (fault-line conflicts) између држава различитих цивилизација које се граниче; и 3) сукобе дуж „линија раседа” унутар држава (тзв. подељених држава) које садрже групе-припаднике различитих цивилизација. Све врсте конфликта могу бити подстакнуте разноврсним узроцима, попут дискриминације људи друге цивилизације, појачаног војно-економског утицаја са простора једне цивилизације на другу, мешања у послове других држава како би се заштитила цивилизацијска сабраћа, борбе вредности пониклих у различитим цивилизацијама.

Због културних преференци и њихове диференцијације која се развијала читав низ векова, „најважнија груписања држава нису више три блока Хладног рата, него седам или осам главних светских цивилизација (...) У новом свету, локална политика је политика етничитета: глобална политика је политика цивилизација.

Супарништво суперсила замењено је сукобом цивилизација (...) Културне сродности и разлике обликују интересе, антагонизме и заједнице држава. Најважније земље на свету долазе из различитих цивилизација (...) Преовлађујући обрасци политичког и економског развоја разликују се од цивилизације до цивилизације. Кључна спорна питања на међународном дневном реду тичу се разлика међу цивилизацијама.” (Хантингтон 1998, 30).

Семјуел Хантингтон одређује цивилизације као „највише културно груписање људи и најшири ниво културног идентитета који их разликује од других врста.” (Хантингтон 1988, 46) Он их посматра супстанцијалистички: као самосталне културне идентитете који се круто међусобно диференцирају и развијају ендогено, изнутра, изузети од сваког дубљег и непосредног спољног утицаја. Цивилизације на мапи света изгледају као компактне тектонске плоче чије се ивице додирују и у том трењу изазивају неизбежне сукобе. Припадати једној цивилизацији подразумева дељење језика, историје, вредности, норми понашања, институција, и, пре свега, религије, са другим припадницима исте цивилизације. „А то такође неминовно значи да се неко културно издваја од припадника других цивилизација. Међуцивилизацијске разлике су, према Хантингтону, основне: постоје изразите разлике међу цивилизацијама у начину на који људи гледају на односе између Бога и човека, појединца и групе, грађанина и државе, мужа и супруге, слободе и ауторитета – и сличне оштре разлике постоје у вези са важношћу којом се подразумевају појмови као што су одговорност и право, слобода и ауторитет и једнакост и хијерархија. Штавише, ове разлике су углавном нерешиве; они су производ од векова [и] далеко фундаменталније од разлика између политичких идеологија и политичких режима – јер се тичу сржи самоидентификације човека.” (Тian 2022, 3).

Што се тиче броја идентификованих живих цивилизација, Хантингтон их уочава осам: 1) Западну 2) Латинскоамеричку 3) Исламску 4) Синичку (кинеску) 5) Хинду 6) Православну 7) Јапанску и 8) Афричку цивилизацију. Њихово распрострањање у многоне и превазилази и супротставља се уређењу савременог света сачињеног од суверених држава као основних јединица међународног система. Да би се разумели настајући односи, сматра Хантингтон, посебно је важно уочити постојање културних (заправо – међуцивилизацијских) процепа, простора где се различите цивилизације и њихове културе

додирују и надмећу, једнако као и разумети да су културе и њихове вредности – а не саме државе – главни разлози сукобљавања. Хантингтон стога сматра да ће западне силе (и Запад у целини) бити индиспониране ако пропусте да препознају неумољиву природу међукултурних тензија. Ако ово схвати, сматра он, Запад ће морати да се окрене сопственој културној обнови и унутрашњем јачању, а да одбаци идеалистичко ширење либерал-демократског универзализма који, нужно, са собом повлачи и војне интервенције широм незападног света. То ће, уосталом, изискивати и сама природа промена у геополитичкој структури постхладноратовског света. „У свету који се појављује, са својим етничким и цивилизацијским сукобима, западна вера у универзалност западне културе је погрешна, неморална и опасна” (Хантингтон 1998, 345) – тврдио је Хантингтон.

На основу цивилизацијског „мапирања” света, односно његове поделе на цивилизацијске целине/ареале, Хантингтон је све постојеће државе, као основне политичке субјекте међународног поретка, категоризовао у више врста: 1) у доминанте државе унутар своје цивилизације (нпр. Кина унутар Синичке, САД унутар Западне, Русија унутар Православне); 2) затим у остале, мање државе припаднице цивилизација; 3) у тз. подељене државе (државе у којима постоји цивилизацијска подела унутар њеног становништва – као што су Турска, Мексико, бивша Југославија, Либан) и 4) тз. усамљене државе, тј. државе које су или самостални цивилизацијски ентитети (као Јапан) или делови једних цивилизација у другом цивилизацијском окружењу (Етиопија, Хаити, Израел).

Целокупну парадигматску поставку Хантингтон је конструисао не само како би разумео узроке тадашњих конфликата (ратови на просторима бивше Југославије и СССР-а; пре свега они у Босни и Чеченији), већ како би уочио трендове цивилизацијског развоја и њиховог међусобног одношења, пре свега оне који „прете” Западу и његовој доминацији. У том смислу он је посебно уочио економски и друштвени полет источноазијске Синичке цивилизације (тј. Кине), као и нарастање тврдокорног фундаменталистичког отпора утицају Запада унутар Исламске цивилизације, утицају који је био потпомогнут континуираним демографским бумом што је у стопу пратио тамошњи друштвени развој. За главне противнике Запада Семјуел Хантингтон је видео управо ове две цивилизације, прибојавајући се кинеско-исламског савезништва. За разлику од Кине и ислама, Хантингтон је посматрао Русију (тј. Православну

цивилизацију), Индију и Јапан као „осцилирајуће” цивилизације које се, истовремено, могу окренути сукобљавању (ако су угрожене), али и сарадњи са другим цивилизацијама (ако то виде као опортуно).

Посматрајући динамику цивилизацијског развоја, Хантингтон је предвиђао како ће главна трајекторија међународне политике током наредног периода бити сукоб Запада и незападних цивилизација, тзв. сукоб „Запада и осталих” (*West and the Rest*). Предвиђао је три вида реактивних понашања незападних цивилизација у будућем суочавању са Западом: 1) окретање самоизолацији како би се сачувале базичне сопствене вредности од надирања Запада, мада ће овакво позиционирање бити плаћено високом ценом 2) придруживање и прикључивање (*bandwagon*) Западу и прихватање његових вредности 3) балансирање западној моћи кроз сопствени друштвени развој, то јест кроз „модернизацију без вестернизације” – понајпре кроз економску и војну сарадњу са другим незападним центрима моћи како би се парирало западном утицају и тако сачувале сопствене вредности и институционални поредак. Овакво удруживање ради балансирања, надао се Хантингтон, уз општи пораст моћи незападних цивилизација у међународним односима, не само да ће одагнати идеје на Западу да своју премоћ, која копни, бране војним средствима, већ ће отворити простор за јачање убеђења на самом Западу да престану да гледају на себе као на носиоца „универзалних” вредности које треба другима наметнути и почети да себе виде као једну од цивилизација окружену другима, са којима треба градити суживот, разумети их и заједнички радити на будућем обликовању уређења у свету.

Семјуел Хантингтон је посветио значајан део своје студије како би разлучио утицај Западне цивилизације и њеног модела развоја (западне модернизације) од развоја, то јест модернизацијских приступа незападних друштава. Он је уочио како западна друштва приступају или прихватању западне модернизације („позападњачење”), или је одбијају и конзервирају се, или приступају сопственом моделу модернизацијског развоја („модернизација без вестернизације”). Хантингтон је приметио како су најуспешнија, високо-технолошки и привредно развијена западна друштва управо она на Далеком истоку: то су друштва која се у технолошком смислу модернизовала, али не и у културном, задржавши претежни део своје пређашње традиције која је потпуно различита од оне западне. Земље које су, напротив, прихватиле модел позападњачења кроз

модернизацију – довеле су себе у стање поцепаних држава и нација (нпр. Турска, Украјина итд).¹ Хантингтон је, такође, приметио, мада у нешто мањем обиму, „поцепаност” и унутар земаља као што су Русија и Мексико, где је један знатан део друштвених елита (али не и већег дела народа) прихватио западне вредности и идентификовао себе као „западњаке”. Међутим, сматра Хантингтон, да би нека земља заиста променила свој цивилизацијски идентитет мора да буду испуњена три услова: 1) да њене политичке и привредне елите у потпуности подрже „цивилизацијско преобраћање”; 2) да већина јавности, то јест самог народа, буде вољна да прихвате конверзију и 3) да елите цивилизације у коју хоће да пређу припадници друге цивилизације желе ове да прихвате као своје и себи једнаке. И поред реченог, Хантингтон је сматрао да током низа векова ниједној поцепаној земљи није пошло за руком да промени своји културни и цивилизацијски идентитет, пре свега због отпора већине народа, а последично и због њиховог неприхватања од стране припадника цивилизације чији део конверзијом желе да постану.

КРИТИКЕ ХАНТИНГТОНОВОГ МОДЕЛА СУКОБА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Хантингтонова теза и на њој изграђена парадигма имала је значајан одјек у медијима и јавном мњењу, а често су је, као фразу да објасне ратна дешавања крајем прошлог века, користили и бројни западни политичари. Са друге стране, она је имала неупоредиво мање присталица у академској јавности, пре свега међу стручњацима за међународне односе међу којима се на прсте могу избројати они који су је прихватили или цитирали Хантингтона како би подупрли своја истраживања (Diplo, 2019). Дебата коју је, међутим, изазвала Хантингтонов текст (касније и књига) била је изузетно обимна и изнедрила је низ критика упућених свим елементима и нивоима његове основне тезе.

¹ Поцепане земље Хантингтон јасно разликује од подељених земаља. Подељене земље су оне чије становништво припада различитим цивилизацијама (Хантингтон 1998, 153), док у поцепане земље спадају оне чија је припадност некој од цивилизација историјски и културно неупитна, али њена елита и/или део становништва тежи преласку целе земље у табор друге цивилизације (Хантингтон 1998, 155), коју сматрају узорном.

Западни експерти за међународну политику највише су имали замерки методолошкој страни и њеној емпиријској непотврђености, при томе упорно бранећи западни универзализам од Хантингтоновог «цивилизацијског» вредносног релативизма (види: Оргеа, 2020). Заговорници постколонијалне теорије у њој су видели европоцентричност и портретисање других у складу са постколонијалним, оријенталистичким дискурсом (Said 2001). Незападни критичари су, махом, прихватили цивилизацијски приступ али су негирали конфликтну природу односа између цивилизација (Erdem, 2002) видећи у томе не само теоретску погрешку, већ пропагирање једног плана за изазивање међуцивилизацијског и међурелигијског сукоба кога западни експерти предлажу својим владама као начин да Запад задржи највећи могући степен своје глобалне доминације. Ређи су били гласови, укључујући ту и понеки на Западу (попут Тимоти Гратона Еша), који су Хантингтонову теорију критиковали као пример «екстремног културног детерминизма (...) грубу до степена пародије попут Хантингтонове идеје да су католичка и протестантска Европа усмерене ка демократији, али да православна и исламска Европа морају да прихвате диктатуру.» (Ash 2000, 388-389).

Начелне замерке тичале се низа ствари: као прво, Хантингтонови критичари сматрали су како је његова теорија редуccionистичка више него што је то дозвољено за парадигме ове врсте јер се у тој мери игноришу комплексни узроци сукоба у савременом свету и своде на једноставну формулу, а пренебрегавају економски и социополитички узроци, неправде и лишности, па и геополитички утицаји. Као друго, Хантингтон је често оптуживан да је био селективан у свом коришћењу историјских извора, то јест да је узимао само оне податке који подржавају његову тезу, а занемаривао оне који је оспоравају. Као треће, Хантингтон је критикован због тога што је светске цивилизације портретисао као монолитне ентитете, превиђајући њихову сложеност, поделе и унутрашње сукобе, јер му оне слабе основну тезу. Као четврто, Хантингтонов модел се често посматрао као типична дискурзивна творевина која од припадника незападних култура прави „Друге“, то јест ствара бинарну антагонизацију. Као пето, Хантингтону се замерало да је његова теорија, заправо, наручена као средство за оправдавање западног интервенционизма, будући да је био дугогодишњи саветник америчкој администрацији и Пентагону.

Као шесто, Хантингтону је пребацivano како је потпуно занемарио да истакне бројне сличности и заједничке особине различитих цивилизација, при томе пренебрегавајући њихове блиске односе, преклапања, мешања и прожимања, као и њихов развој који, у многоме, дугују једне другој. И као седмо, критиковане су површне и једностране анализе односа између цивилизација (пре свега између Исламске и Западне) као историјски нетачне.

Најбројније критике, сасвим природно, дошле су од стручњака за међународне односе. Они су пре свега проблематизовали појам цивилизације као апстрактан, неодређен и увезен са поља антропологије и социологије на поље међународних односа, чиме је створена појмовна и методолошка збрка из које је произашао читав низ недоследности. Затим, они су сматрали како цивилизацијски приступ неправедно игнорише националне државе као главне актере међународних односа и занемарује њихову интересну реал-политику као главни узрок међународних конфликта. Из читавог низа разлога, они су противуречили Хантингтоновој тези о продубљивању културно-цивилизацијских подела у временима развоја нових технологија, сматрајући да постхладноратовски економски и медијски миље, као и брига око заштите животне средине, све више приближавају и уједињују свет и његове цивилизације те га усмеравају ка уздржавању од сукоба. Због тога су – и то је њихова следећа примедба – многи међу њима сматрали да ће сукоби, свакако ређи него што то Хантингтон тврдио, бити или испод или изнад цивилизацијског нивоа, то јест да ће они бити или глобални (у којима ће цивилизацијски предзнак бити суштински неважан) или међудржавни и унутардржавни/међуетнички. Наредни корпус ставова којим је оспоравана теза о сукобу цивилизација се ослањао на читав низ појава у међународном животу који отежавају избијање конфликта, као што су: менаџмент конфликта са својим бројним разрађеним техникама, затим глобална кретања у правцу секуларизма, развој информacionих веза, чињенице да већина преосталих међународних сукоба имају узроке у политичкој и економској дискриминацији а не у културним разликама итд.

Неки међу стручњацима за међународне односе просто су одбацили Хантингтонову теорију као чињенично погрешну, то јест непоткрепљену емпиријским подацима. Ово се пре свега односи на низ експерата који су прибегли квантитативном приступу како би тестирали валидност тезе о сукобу цивилизација, пре свега

усмеравајући своју пажњу на међународне сукобе. Они нису успели да дају коначни одговор да ли постоји пораст у међуцивизацијским етничким конфликтима у постхладноратовском свету у односу на пређашњи период. Расет, Онил и Кох (Russet, Oneal, Cox 2000) су, рецимо, тврдили како цивилизацијске разлике немају готово никакав утицај на војне међународне сукобе, те да су сукоби унутар цивилизација (то јест њихових појединих држава) чешћи него сукоби између држава које припадају различитим цивилизацијама. Ова три научника су прво анализирали све међународне спорове и сукобе у периоду 1950-1992 и утврдили да већина њих немају примарно цивилизацијско одређење. Када им је Хантингтон реплицирао да је његова теорија валидна само за постхладноратовску еру а не за временски период пре тога, Џонатан Фокс је покушао да докаже како се до 1998. године практично ништа није променило по питању међународних сукоба још од краја Другог светског рата, изузев, можда, у односима Запада и Исламске цивилизације (Fox 2001). Неки други аутори, међутим, подржали су својим анализама Хантингтонову тезу у периоду после Хладног рата, показујући квантитативни пораст сукоба између различитих језичких и етничких група које, осим своје матичне земље, имају и заједничке спорне територије, док је, рецимо, Адреј Тусичисни (Tusicisny 2004) у својим истраживањима показао релевантност теорије о сукобима дуж међуцивизацијских „линија раседа” (fault-line conflicts). Хендерсон (Henderson 2001) је, такође, индиректно утврдио како религиозне разлике могу да интензивирају међународне конфликте, док за културне разлике неће моћи да се пронађе директна корелација са цивилизацијским сукобима.

Најјачи аргумент Хантингтонових критичара међу стручњацима за међународне односе тицао се компаративне анализе политика савремених држава која је јасно показала да, и поред цивилизацијских симпатија за себи културно/верски сродне народе и државе, оне своје политике воде пре свега руковођене државним интересима а не осећањима цивилизацијске солидарности. Ни једна савремена држава није водила политику цивилизацијске солидарности ако се то косило са њеним сопственим националним интересима, премда су своје интересе често загртали у обланде верског солидаризма. Такође, осим националних интереса и националне безбедности, значајан фактор за међудржавне сукобе несумњиво је представљала и борба око ресурса. И овде су се цивилизацијска одређења показала

– ако не ирелевантна – а оно свакако споредна (види: Klare 2002). Ако је државни разлог и геополитичка калкулација то налагала и указивала на потенцијални добитак – државе су се у ратове у ближем или даљем окружењу укључивале и пружале помоћ свих врста, занемарујући цивилизацијске блискости и разлике (на пример, у Либанском грађанском рату, и шиитски и сунитски муслимани су помагали хришћанске милиције против других муслиманских група, док је Мароните подржавао Израел; у сукобу око Нагорног Карабаха Иранци су, додуше прикривено, помагали хришћанске Јермене против својих једноверних, шиитских Азера; најдрастичнији пример је Сирија: док су САД и заливске монархије подржавале сунитску опозицију, алевитски режим у Дамаску су подржале шиитски Иран и православна Русија.)

Као учени политиколог, Семјуел Хантингтон је добро знао да (национални) интереси – то јест њихово супротстављање – представљају једне од најважнијих узрока сукоба. Зато је у својој теорији и поставио тезу како вредности, култура и институције пресудно утичу на то како државе дефинишу своје интересе. У томе, свакако, има доста истине. Ово подробније проучавају студије „стратешке културе” (види: Кесић 2019, 147-167). Међутим, Хантингтон је пропустио да објасни степен ове корелације јер је то ометало монолитност његовог моделског приступа.

Научници из других друштвених наука су се, у својој критици Хантингтоновог модела, више усмерили на сам концепт цивилизације, на његов нејасан обим и садржину те неизвесне могућности његове операционализације. Хантингтонова „највиша културна груписања људи”, по њима, створила су читав низ недоумица: из постојања цивилизација се не да уочити ни начин њиховог настанка и развоја, нити опадања (како их описују нпр. циклести или културни деклинисти). Не види се како и зашто културални фактори – пре свих религија, етницитет и језик – доводе до настанка цивилизације. Зашто неке религије и неки народи, са својим културама и језицима, успевају да узрасту до тих најкрупнијих културно-идентитетска здања – а други не? Какав је међусобни однос и значај комбинације ових културалних фактора међу којима је најутицајнији религија? Зашто је Хантингтон као цивилизацијску „линију раседа” уочио границу између Западне (католичке) и Православне цивилизације, при томе не делећи Западну цивилизацију на Протестантску и Католичку? Зашто је цивилизацијски одвојио Јапан од Синичко-конфучијанске

цивилизације, а то није урадио са нпр. Вијетнамом? И по чему је (субсахарска) Афричка цивилизација, састављена од многих народа, језика, култура и вера, виђена као једна целина – док неке цивилизације имају само једну (Јапанска) или две држава (Хинду)? Који је основни критеријум за одређење једне цивилизације као највећег културног ентитета?

Следећи проблем везан за Хантингтонов концепт цивилизације представљају разлози на основу којих се одређене већинске и мањинске групе сврставају у одређену цивилизацију, будући да постоји велики број етничких група које није лако сврстати у једну од осам „Хантингтонових цивилизација” (нпр. Афроамериканци који живе у Северној и Латинској Америци, затим црни муслимани у Африци, као и бројне урођеничке групе/племена широм света која су на примитивном степену развоја). Да ли је за постојање и одређење једне цивилизације основни критеријум религијски, културолошки или етнички? Ако је то религијски – зашто су неке од осам цивилизација именоване на нерелигијском садржају (Афричка, Латиноамеричка, Јапанска)? Ако су нпр. неке цивилизације дефинисане само на основу религијског критеријума (Исламска, Хинду, Синичка/Конфучијанска), зашто се од једне религије јављају три цивилизације (Западна, Православна и Латиноамеричка) и зашто је Православној цивилизацији додат етнички префикс „словенска”, када постоје бројни православци несловени (Јермени, Грузини, Грци, Финци, Арапи итд)? Због чега је Јапанска цивилизација конституисана као етничка а не религијска, када се, уз све своје специфичности, она без већих проблема може уврстити, попут Кореје или Вијетнама, у Синичку/Конфучијанску? Зашто је Афричка цивилизација дефинисана географским критеријумом (Субсахарска Африка) када на њеном простору, такође, преовлађују светске религије попут хришћанства и ислама (уз несумњиво присуство племенских анимистичких култова) које су матичне вере других цивилизација? Зашто будизам, као светска религија, нема своју цивилизацију када су њени припадници распрострањени широм Азије, и зашто их Хантингтон лаконски смешта у Синичку/Конфучијанску цивилизацију? По ком критеријуму Израел припада Западној цивилизацији (будући да је јудаизам блиска али, ипак, самостална религија и у односу на хришћанство и на ислам)? Ако прихватимо да су неке од главних одлика Западне цивилизације античко класично наслеђе, подела духовне и световне власти,

владавина права, друштвени плурализам, формирање власти путем представничких тела, индивидуализам – зашто се исти критеријум не примени и на Филипине чије је становништво позападњачено и већински хришћанизовано? Колико су утицаји свих наведених религија стварно присутни и дефинишући за дате цивилизације и њихово културно устројење, а колико тек мање ефективни део њиховог целокупног културног наслеђа? Све су то отворена питања на које Хантингтонова парадигма нема јасне одговоре....

ГДЕ СЕ ПОКАЗАЛО ДА ЈЕ ХАНТИНГТОН У ПРАВУ, А ГДЕ НЕ?

У Хантингтоновом моделу сукоба цивилизација очигледно су спорнији сукоби, него саме цивилизације. Тродеценијски развој међународних односа, од времена краја Хладног рата до данас, у значајној мери је указао на важност крупних цивилизацијских, културно-вредносних груписања, мада не у степену монолитности и детерминисаности као што је то тврдио Хантингтон. Цивилизацијске симпатије и негативне предрасуде свакако су значајне за перцепцију и формулисање интереса националних држава, али не пресудно и једнозначно: ту је и читав низ других фактора који утичу на увиђање сопствених националних интереса и формулације практичне политике. Иако су државе биле и остале водеће јединице међународног живота, промене међународних односа у правцу мултиполаризма у великој мери се одвијају по цивилизацијском принципу. Као правилност се показује како се нови центри глобалне моћи уобличавају управо око доминантних држава појединих цивилизација које свој цивилизацијски ареал, мање или више успешно, претварају у јединствену интересну сферу. Изузети овде само потврђују правило.

Наравно да су критеријуми цивилизацијске припадности подложни бројним ревизијама. Али – иако је број и обим распрострањања појединих цивилизација упитан – њихово постојање је неспорно. Проблематичан је како низ цивилизацијских одређења, тако и неких њихових појединости. Спорно је, рецимо, издвајање Јапанске цивилизације из Синичке, упркос њеним значајним специфичностима и појачаном позападњачењу у односу на већину источноазијских суседа. Мање је спорно то што су из хришћанске религије настале три различите цивилизације: Западна (и у католичкој и протестантској

верзији) има практично идентичне цивилизацијске карактеристике, док некада Западу „близначка” Православна цивилизација већ више од хиљаду година иде другим путевима и има неке битно другачије карактеристике, чак и када се ради о истим или наизглед сличним базичним институционалним облицима функционисања друштва. Латиноамеричка цивилизација – настала укрштањем западних, римокатоличких утицаја (али не оних савремених, већ оних од пре пет и више векова) и култура индијанског становништва – има поприличан број својих специфичности које, у значајној мери, потиру неке од кључних западних особина да би се она сматрала само подврстом Западног света (неразвијеност индивидуализма, стављање и фамилијарности и појединих личности изнад правног система, помањкање секуларизације итд). Уосталом, Латинска Америка се одвајкада видела делом колонијалног Трећег света – света експлоатисаних, а не делом Запада, цивилизације њених освајача.

Лако је уочљиво и да цивилизације не представљају монолитне ентитете: унутар сваке од њих постоји велики број унутрашњих подела, сложености, поприличан број наслеђених проблема и разлика, па и значајног (у различитим степену израженог) утицаја модерног Запада, то јест разноврсних видова „позападњачења”. Нема сумње да ове цивилизације – развијајући се у индустријска и постиндустријска друштва – више нису она предмодерна друштва каква су раније била, пре сусрета са раномодерним Западом. Савремени развој незападних цивилизација – и то је неспорно – не конвергира са западном модерношћу, барем не у претежној већини случајева. Токови њиховог историјског развоја, без обзира на технолошки трансфер и повећан обим трговинске размене, је самосвојан, базиран на својим вредностима (види: Eisenstadt 2002). И ток њиховог економског повезивања (у другом кораку – и политичког) свакако је првенствено унутарцивилизацијски: најуспешније економске интеграције управо су оне регионалне, између припадника исте цивилизације.

Сличан процес економском тиче се и повезивања у политичком, геополитичком и војно-безбедносном смислу: око нових цивилизацијских полова моћи формирају се гроздови савезничких држава. Свакако, развијају се и друге, моћне вишецивилизацијске економске иницијативе (нпр. БРИКС). Но, њихово основно настојање је да се, кроз међусобно повезивање, створи најшира могућа алтернатива старом, западноцентричном економском међународном поретку.

Хантингтонове речи како „у постхладноратовском свету, први пут у историји, глобална политика је постала мултиполарна и мултицивизацијска” (Хантингтон 1998, 21) данас звуче истинитије него у време када су написане. Додуше, модерне идеолошке разлике нису потпуно ишчезле: у незападним друштвима оне су се, мање или више, стопиле са домаћим културним и верским наслеђем и постале готово непрепознатљиве у односу на своје западне корене. Са друге стране, на самом Западу не само да је дошло до идеолошког „замаглавања”, већ и до мутације либерализма у глобалистичку леволибералну, ултра-индивидуалистичку (пост)идеологију коју су пригрлиле тамошње политичке и привредне елите, од Давоса до трансцендеристичких покрета. Ова постидеологија са својим нихилистичким набојем прети не само да уништи или изврне наглавце свако културно наслеђе на коме је изникла цивилизација Запада, већ једнако прети и другим цивилизацијама својом универзалистичком страшћу ка наметању себе као јединог исправног погледа на свет.

У том погледу, Хантингтон је, такође прилично тачно, уочио две тенденције: да ће незападне цивилизације листом одбацити скоро све универзалистичке тежње које им буду наметане насупрот сопственим вредносним оквирима, као и да ће то повећати међусобне антагонизме. Али, не између свих цивилизација и њихових саставних држава, верских група и етницитета, већ између „Запада и осталих”: између секуларне глобалне културе хипер(пост)модерног Запада и делом ревитализованих традиционалних културних темеља свих осталих цивилизација. Овај пре свега „културни рат” – са јењавањем западноцентричне глобализације и пребацивањем тежишта економског развоја на нове центре моћи – све више прераста у војно-политички антагонизам.

Незападне цивилизације, чак и у савременој фази свој развоја, баштине читав низ наслеђених вредности које су, мада не подударне, ипак међусобно далеко ближе и подесније да представљају мост за међусобну сарадњу него што су узорци непремостивих подела које воде цивилизацијским сукобима. Религиозно-метафизичке разлике, упркос томе што су значајне, нигде у незападним друштвима не подстичу друштвену патологију и нихилизам. Уз мања одступања, између њих је прилично лако постићи суживот, то јест консензус по читавом низу базичних питања, попут начина живљења човека унутар друштва, односа човека и природе или, рецимо, значаја природне породице, односа појединца према људској полности,

питања солидарности, односа човека и трансцендентног света... Имале незападне цивилизације међусобно јединствено традиционално језгро изражено на различите начине због различитог историјског контекста цивилизацијског настанка и развоја (како то виде перенијалисти, видети: Lings, Clinton 2007; Kahteran 2002), односно традицију само до различитог степена спознату од стране њених припадника и следбеника или не – окретање овим традицијама широм западног света пре може да служи као мост за дијалог између цивилизација него повод за међусобно сукобљавање. То не значи да између њих сукоба не може и неће бити (поготово – некада неизбежног интересног сукобљавања), већ да он није изгледан, а поготово не нужан.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПЕРСПЕКТИВЕ САВРЕМЕНИХ МЕЃУЦИВИЛИЗАЦИЈСКИХ ОДНОСА

Савремено доба указује на двосмерност мултиполарних, тачније мултицентричних тенденција: јасне конвергенције нових, западних центара моћи, то јест њихових цивилизација, и све веће дивергенције па и антагонизације већине њих са постмодерним Западом.

У жељи да задржи своје пређашње геополитичке позиције и истовремено хомогенизује до максимума сопствени цивилизацијски табор, Запад је ушао у поступно али радикално сукобљавање са оним центрима моћи које доживљава као главну претњу свом преимућству. По шаблонима из пређашњих идеолошких епоха, Запад је против Русије започео „нови хладни рат” (Гајић 2023, 71-92) који се одвија преко западног проксија, постмајданске Украјине као поцепане земље. На другом крају света, Запад такође ради на припреми антагонизације пацифичких држава Запада и геополитички подјармљених далекоисточних, површно позападњачених источноазијских држава против Кине, растуће велике силе и доминантне државе Синичке цивилизације. Све се то припрема по старом, симплификованом шаблону „демократије против аутократије”, иако западна друштва одавно нису више демократска, већ постдемократска (Кгауџ 2014), нити су западна (само) аутократска.

Садашње тенденције, међутим, не показују да ће оваква верзија сукоба цивилизација бити плодотворна по западне покушаје да задрже по њих жељени, највиши могући степен моћи. Идеолошко-геополитички стисак САД над европским делом Запада слаби

Европу и извлачи њену економску супстанцу, онеспособљавајући је за било какве касније историјски значајне улоге. На дужи рок, овај приступ претвара САД у паразита који геополитички „исисава” своју цивилизацијску сабраћу и сурвава их у правцу нејаке потконтиненталне провинције. Моћ Запада и њених придружених савезника показује се очигледно недовољном не само да „сломи” било кога од својих „таргетираних” ривала, већ и да прекине њихову међусобну нараслу сарадњу.

Започети процес мултиполаризације води пут све веће и континуираније међуцивилизацијске сарадње између незападних великих, средњих и малих сила. Неке међу њима западно непријатељство директно гура у економску и војну симбиозу (Русија и Кина). Друге незападне играче – свесне опадања моћи Запада и неадекватности вредносних пројекција западног нихилизма којима желе да се одупру – наводи да врдају, директно и индиректно међусобно сарађују све више и тако се извуку из стиска хипермодерног Запада (овде су симптоматични процеси интензивне дедоларизације у међусобној трговини). И још више од тога: најновији развој догађаја, где незападне велике силе, доминантне државе својих цивилизација, директно потискују западни интервенционизам на простору других цивилизација (нпр. порасли утицај Русије на Блиском истоку након спасавања Асадове Сирије од исламистичко-западног преврата), као и њихово посредовање да се унутар цивилизација које, сплетом историјских околности, немају своју савремену доминанту силу, измире међусобно закрвљени супарници (кинеско посредовање на измирењу између Ирана и Саудијске Арабије) показују да је дијалог и сарадња (Тiан 2002, 7-8) незападних цивилизација у оквирима мултицентричног преображаја света не само могућа, већ и реално остварива. Успех ових помирителских и партнерских пројеката показује се тим већи ако се из њих искључи све проблематичнији утицај савременог Запада као реметилачког фактора у међуцивилизацијској и мултиполарној светској једначини.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Гајић, Александар. 2023. „Колико се „нови хладни рат” разликује од старог?”. *Политичка ревија* 1/2023, Београд: Институт за политичке студије: 71-92.
- Дугин, Александр. 2015. *Теорија многополярног мира. Плюриверсум. Учебное пособие*. Москва: Академический Проект.
- Хантингтон, Семјуел. 1998. *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица. ЦИД.
- Ash, Timothy Garton. 2000. *History of the Present*. London: Penguin.
- Diplo H./ISSF. 2019. “Teaching Roundtable 11-6 on The Clash of Civilizations in the IR Classroom”, 06.11.2019. <https://networks.h-net.org/node/28443/discussions/5273269/h-diploissf-teaching-roundtable-11-6-clash-civilizations-ir> приступљено 20.11.2023.
- Eisenstadt, Shmuel. 2002. *Multiple Modernities*. London: Routledge.
- Elst, Koenraad. 2001. „India’s Only Communalist: an Introduction to the Work of Sita Ram Goel”, Sharma, A. (2001). *Hinduism and secularism: After Ayodhya*. Basingstoke: Palgrave.
- Erdem, Egin. 2002. “The Clash of Civilization revisited after September11”, *Alternatives – Turkish Journal of International Relations*, vol 1 no. 2. Merkez/Yalova: Yalova University.
- Kahteran, Nevad. 2002. *Perenijalna filozofija „Philosophia Perrenis”*. Sarajevo: El Kalem.
- Krauč, Kolin. 2014. *Postdemokratija*. Beograd: Karpos.
- Lings, Martin, Minnaar, Clinton. 2007. *The Underlying Religion: An Introduction to the Perennial Philosophy*, Bloomington, Indiana: *World Wisdom*.
- Fox, Jonathan. 2001. “Two Civilizations and Ethnic Conflict: Islam and the West Source”. *Journal of Peace Research* 38 (4) <http://www.jstor.org/stable/424897>. приступљено 29.11.2023.
- Fukujama, Frensis. 2002. *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica i Banja Luka: CID i Romanov.
- Henderson, Errol, Tucker Richard. 2001. “Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict.” *International Studies Quarterly* 45 (2) (June 2001), <http://www.jstor.org/stable/3096113> приступљено 29.11.2023

- Huntington, Samuel. 1993. „The Clash of Civilizations?”. *Foreign Affairs*. 72 (3): 22–49.
- Klare, Michael. 2002. *Resource Wars: New Landscape of Global Conflict*. New York: Henry Holt.
- Kesić, Dušan. 2019. „Koncept strateške kulture u studijama bezbednosti”. *Godišnjak Fakulteta bezbednosti* 2019/1. Beograd: Fakultet bezbednosti: 147-167.
- Lewis, Bernard. 1990. „The Roots of Muslim Rage”. *The Atlantic Monthly*, September 1990 <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/> приступљено 28.11.2023.
- Oprea, Anastasia.2020. „The border that is not there: a critique of Samuel Huntington’s concept of „Clash of Civilizations”. *Cabodos Trabalhos* 1/2020. https://cabodotrabalhos.ces.uc.pt/n14/documentos/02_AnastiaOprea.pdf приступљено 28.11.2023.ž
- Russett, Bruce, John, Oneal and Cox Michaelene. 2000. “Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence”. *Journal of Peace Research* 37 (5) (Sep 2000), <http://jpr.sagepub.com/cgi/content/abstract/37/5/583>. приступљено 29.11.2023.
- Said, Edward. 2001. „Clash of Ignorance”. *The Nation* [Online] <https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance> приступљено 28.11.2023.
- Tian, Dwen. 2022.”What’s Wrong with the “Clash of Civilizations””. *China Watch* Vol. 2 (5), February 2022: 1–8.
- Tuscisny, Andrej. 2004. “Civilizational Conflicts: More Frequent, Longer, and Bloodier?”. *Journal of Peace Research* 41 (4) (July 2004), <http://www.jstor.org/stable/4149685> приступљено 29.11.2023.

Aleksandar Gajić**Institute of European Studies, Belgrade***RECONSIDERING HUNTINGTON: CLASH OF
CIVILIZATION THEORY AND THE WORLD
MULTIPOLARIZATION****Resume**

The Paper examines Huntington's model for understanding conflicts in contemporary international relations, according to which the cultural and religious identities of peoples are the primary causes of their mutual clashes. Starting from the basic elements of his paradigm on the "clash of civilizations", like the concept of civilizations and their typology, the concept of conflict, their types and causes, to which the first part of the Paper is dedicated, the central part of the Paper presents a cross-section of critical reviews of Huntington's "clash of civilizations" model from the principle criticism to particular ones. After that – and bearing in mind contemporary international events and processes in the times of the "new cold war" – an attempt is made to determine whether to what extent Huntington was right, i.e. how accurate his model for understanding the conflict was, and how much it was not. Final part of the Paper is devoted to the understanding of contemporary intercivilizational relations precisely in relation to Huntington's predictions. The conclusions that arise are clear: in Huntington's model of the "clash of civilizations", the conflicts are obviously more contentious than the civilizations themselves. The three-decade development of international relations, from the time of the end of the Cold War until today, has significantly pointed to the importance of large-scale civilizational, cultural and value groupings, although not to the degree of monolithicity and determinism as claimed by Huntington. He also quite correctly observed two tendencies: that non-Western civilizations will reject with a leaf almost all universalistic aspirations that are imposed on them against their own value frameworks, and that this will increase mutual antagonisms, but not between all civilizations and their "core states", religious groups and ethnicities, but between "the West and the rest." Moreover, the process of multipolarization that has begun leads the way to greater and more continuous inter-civilizational

* sasa95gajic@gmail.com

cooperation between non-Western large, medium and small powers. The success of these reconciliations and partnership projects is evidently larger if the increasingly problematic influence of the modern West, as a disruptive factor in the intercivilizational and multipolar world equation, is excluded from them.

Keywords: Huntington, civilizations, conflict, cooperation, “new cold war”.

* Овај рад је примљен 16. децембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.